

22. Когут В. В. Порядок атестування систем технічного захисту інформації. / В. В. Когут, Т. В. Рудий, Я. Ф. Кулешник / Проблеми діяльності кримінальної міліції в умовах розбудови правової держави: матеріали науково-звітної конференції факультету кримінальної міліції Львівського державного університету внутрішніх справ 12 березня 2010 р. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 90–97.

Захарова А. В., Рудий А. Т. Принципы защиты информации в информационных системах подразделений МВД

Рассматриваются общие принципы организации системы защиты информации в информационных системах подразделений МВД. Обосновано внедрение принципа поэтапной реализации технической защиты информации с учетом динамики изменения угроз.

Ключевые слова: *информационные технологии, информационная система, защита информации, информационные угрозы, технические мероприятия.*

Zakharova O. V., Rudyi A. T. Principles of information system security in the law enforcement subdivisions

General principles of organization of information security in information systems of the subdivisions of the Ministry of Internal Affairs are considered. Application of the principle of phased implementation of technical information in view of the dynamics of threat changes is grounded.

Key words: *information technologies, information security system, information security, information threats, technical measures.*

Стаття надійшла 26 вересня 2013 р.

УДК 343.85

А. І. Кунтії

**ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ
ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
УМИСНОГО ВБИВСТВА ВЧИНЕНОГО В СТАНІ
СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ**

Розглядаються способи застосування спеціальних психологічних знань під час досудового розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання. Досліджуються підстави та порядок залучення спеціаліста-психолога під час здійснення огляду місця події, допиту та слідчого експерименту у провадженнях цієї категорії злочинів, порядок та особли-

вості призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи підозрюваного у вчиненні цього виду кримінального правопорушення.

Ключові слова: умисне вбивство, стан сильного душевного хвилювання, комплексні спеціальні знання, спеціаліст, експерт, психолого-психіатрична експертиза.

Постановка проблеми. Досліджувана тема обумовлена новітніми тенденціями розвитку криміналістичної науки та характером сучасних проблем, що постають у практиці боротьби зі злочинністю під час розслідування умисних убивств у стані сильного душевного хвилювання. Розслідування умисних убивств у стані сильного душевного хвилювання потребує широкого застосування різних галузей спеціальних знань у процесуальних і непроцесуальних формах. У теорії криміналістики вирізняють три основні форми застосування спеціальних знань. Перша полягає у безпосередньому використанні спеціальних знань слідчим. Такі знання зазначені особи набувають під час навчання в юридичних навчальних закладах, а також на заняттях із професійної підготовки в процесі роботи. Друга і третя форми застосування спеціальних знань передбачені чинним законодавством і пов'язані із залученням до цього осіб (спеціалістів та експертів), які не є суб'єктами доказування і не зацікавлені в результатах провадження. Власне цим двом формам приділимо увагу у публікації.

Стан дослідження цієї тематики засвідчив, що правовим, організаційним і тактичним проблемам використання психологічних знань у кримінальному судочинстві присвячено праці П. Д. Біленчука, М. Ф. Будіянського, В. Г. Гончаренка, В. О. Коновалової, Л. І. Мандрика, Л. П. Конішевої, М. В. Костицького, М. М. Коченова, О. Р. Рагінова, О. Д. Сітковської та інших учених. Однак, незважаючи на глибокі наукові розробки використання психологічних знань під час розслідування різної категорії кримінальних проваджень, їх застосування у кримінальних провадженнях про умисні вбивства, вчинені в стані сильного душевного хвилювання, та їх практичну реалізацію остаточно не опрацьовано.

Метою статті є висвітлення основних положень застосування спеціальних психологічних знань під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання.

Виклад основних положень. У криміналістичній літературі серед учених немає одностайної думки з приводу визначення поняття спеціальних знань.

Так, Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов і Є. Р. Росинська спеціальні знання визначають як пізнання, набуте суб'єктом у

процесі практичної діяльності шляхом спеціальної підготовки або професійного досвіду, засноване на системі теоретичних знань у відповідній галузі [1, с. 398].

В. Д. Юрчишин під спеціальними знаннями розуміє сукупність науково обґрунтованих знань у галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла певної особи (спеціаліста) в межах будь-якої професії, які, відповідно до норм кримінального процесуального законодавства, є необхідними для повного, всебічного та об'єктивного встановлення обставин, що входять у предмет доказування та вирішення інших завдань кримінального процесу [2, с. 44].

На думку М. Г. Щербаковського, спеціальні – це професійні знання, навички, здобуті обізнаною особою у процесі практичної діяльності в різних галузях науки і техніки, що використовуються разом із науково-технічними засобами під час здійснення експертизи [3, с. 3].

В. Ю. Шепітько спеціальними знаннями вважає будь-які знання та вміння об'єктивного характеру, отримані внаслідок вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному науковому та практичному рівням [4, с. 119].

Підсумовуючи зазначені позиції, зробимо спробу сформулювати своє визначення спеціальних знань. Отже, на нашу думку, спеціальні знання – це сукупність знань у різних галузях науки та техніки, здобуті внаслідок здійснення професійної діяльності, уповноважених осіб (спеціалістів, експертів), спрямованих на швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних проваджень та виконання інших завдань кримінального судочинства.

Одним із найважливіших у системі застосування спеціальних знань під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, є використання спеціальних психологічних знань.

Застосування психологічних знань необхідне не лише для правильної кваліфікації злочину, а й для висування та перевірки обґрунтованих слідчих версій, підвищення ефективності тактики проведення слідчих та оперативно-розшукових дій і методичних рекомендацій, встановлення конкретних причин та умов, що сприяли вчиненню цього правопорушення [5, с. 11].

З цього приводу О. Д. Сітковська вважає, що застосування психологічних знань необхідно для: 1) змістовного розкриття низки понять, що характеризують суб'єктивну сторону злочину; 2) розроблення і застосування переліку обставин, що обтяжують і пом'якшують пока-

рання; 3) виділення в окремих складах злочину кваліфікуючих або, навпаки, привілейованих випадків; 4) вирішення питання про межі кримінальної відповідальності в ситуаціях, що тягнуть за собою зменшену вибірковість поведінки; 5) оцінка випадків, коли діяння відбувається особою з психічними аномаліями або короткочасним розладом психічної діяльності в межах осудності; 6) розроблення єдиного розуміння та вживання понять «осудність», «неосудність», «віковий поріг кримінальної відповідальності» [6, с. 72].

Також пізнання в психології частіше необхідні для вирішення різноманітних проблем, що виникають під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Так, під час огляду місця події знання психологічних закономірностей дозволяє висувати ґрунтовні слідчі версії, передбачати найбільш вірогідні мотиви вчинення злочину, особисті, психологічні якості й стан правопорушника, під час обшуку передбачати найбільш вірогідні місця і способи приховування, що пов'язано із вивченням таких психологічних особливостей обвинуваченого, як його інтереси, захоплення, знання, характер, владні та емоційні якості, його психофізичні реакції в момент проведення цієї слідчої дії. Тактика здійснення допиту потерпілого, свідків, підозрюваних, обвинувачених визначається вмінням зрозуміти та оцінити психологічні якості та стан осіб, яких допитують [5, с. 13].

Застосування спеціальних психологічних знань на стадії досудового розслідування умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання полягає у залученні слідчим до проведення низки слідчих (розшукових) дій спеціалістів у галузі психології, а також за наявності правових і фактичних підстав призначення психологічної експертизи.

Так, згідно з ч. 1 ст. 71 КПК України, спеціаліст – це особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. І. Л. Петрухін вважає, що спеціаліст повинен входити до специфічної групи свідків, бо він є освіченою особою, яка бере участь у проведенні слідчих дій, сприймає обставини, які мають значення для провадження, на підставі спеціальних знань у науці, техніці, ремеслі, мистецтві за дорученням слідчого, але за непроцесуальною формою, яка встановлена для судової експертизи [7, с. 57].

Експертом ж у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право, відповідно до Закону України «Про судову експертизу», на проведення

експертизи і якій доручено здійснити дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ч. 1 ст. 69 КПК України).

Участь спеціаліста й експерта в кримінальному провадженні має чимало спільного, однак є і низка відмінностей. Допомога спеціаліста потрібна для дослідження слідів, ознак, доступних безпосередньому спостереженню; він діє під безпосереднім керівництвом слідчого; результат його діяльності не є самостійним джерелом доказів, а фіксується в процесуальному акті, складеному слідчим, або приєднаний ним до справи – це головні відмінності спеціаліста від експерта [8, с. 318–321].

Так, першочерговою і невідкладною слідчою (розшуковою) дією вказаного виду кримінального провадження є огляд місця події. Залучення слідчим до провадження такої слідчої дії спеціалістів у галузі психології оптимізує процес розслідування. Саме знання в галузі психології під час огляду місця події дозволяють слідчому встановити, сталося самогубство чи вбивство, зокрема в стані сильного душевного хвилювання, чи був психічний стан потерпілого (загиблого) таким, що міг призвести до стану сильного душевного хвилювання, чи була людина урівноваженою, життєлюбною тощо; яким був психічний стан злочинця, його світогляд, ставлення до життя та інших тощо. Також у подальшому розслідуванні знання цього фахівця допоможуть встановити зв'язок «злочинець – жертва».

Крім того, за розслідування умисних убивств спеціаліста-психолога можна залучати для участі як в інформаційно-пошукових слідчих діях, наприклад, впізнання осіб і предметів, слідчого експерименту у формі відтворення обстановки та обставин події злочину.

Під час проведення слідчого експерименту із підозрюваною особою в умисному вбивстві, вчиненому в стані сильного душевного хвилювання, рекомендується участь спеціаліста – психолога. Це зумовлено тим, що, демонструючи та розповідаючи про обставини вчиненого злочину, у особи може виникнути стресовий стан, під час якого особа може «замкнутися» в собі, як наслідок – відмовитись відтворювати обставини та обстановку події, чи відтворювати її з викривленням об'єктивно існуючих фактів.

Також участь психолога під час слідчого експерименту корисна тим, що під час його проведення для отримання додаткової інформації разом зі слідчим ними може бути застосовано тактичний прийом, який ґрунтується на вченні психології про залежність спогадів від діяльності

людини. Суть його полягає в тому, що особа на пропозицію слідчого відтворює на місці тільки те, що запам'ятала. За такого відтворення часто вдається настільки оживити пам'ять особи, що слідчий отримує дуже детальні відомості про, здавалося б, зовсім забуті факти. При цьому особа не тільки пригадує певні факти, але й коригує їх, відкидаючи все те, що не узгоджується з реальною обстановкою, уточнює окремі відомості і дає обґрунтування тому, що повідомляла під час допиту. Тому присутність на місці спеціаліста-психолога в такому випадку бажана та сприятиме досягненню мети слідчої (розшукової) дії.

Залучення спеціаліста-психолога до виконання комунікативних слідчих дій за участю підозрюваного допомагає слідчому встановити наявність стану сильного душевного хвилювання на момент учинення злочину у згаданих осіб, що сприяє правильній юридичній кваліфікації їхніх дій. Під час допиту підозрюваного чи одночасного допиту спеціаліст-психолог може допомогти слідчому сформулювати питання, враховуючи психологічні особливості учасників допиту, відпрацювати разом зі слідчим найбільш ефективну тактику проведення допиту та очної ставки, допомогти створити неофіційну атмосферу, згладити стан настороженості, недовіри до правоохоронних органів, подолати негативістську позицію. Взаємодія слідчого та психолога під час допитів має важливе значення для налагодження між допитуваним і слідчим психологічного контакту, без якого встановлення істини у кримінальному провадженні неможливе. Під час допиту спеціаліст-психолог може з дозволу слідчого задавати питання іншим учасникам слідчої дії. Діяльність спеціаліста-психолога допомагає слідчому встановити, що підозрюваний чи обвинувачений перебував на момент учинення злочину в стані сильного душевного хвилювання, за наявності таких обов'язкових його ознак, як раптовість і виникнення внаслідок протизаконних насильницьких дій систематичного знуцання або тяжкої образи з боку потерпілого. Слідчий за допомогою спеціаліста повинен з'ясувати у допитуваного його особистісну оцінку та суб'єктивне сприйняття ситуації, в якій виникла його відповідна емоційна реакція на насильство, знуцання або образу з боку потерпілого [9, с. 134–135].

Особливу роль у застосуванні спеціальних психологічних знань під час розслідування виконує призначення та проведення експертиз. Серед великої кількості судових експертиз у галузі використання психологічних, психіатричних, лінгвістичних і т.д. нам слід з'ясувати, який же вид експертного дослідження слід здійснити для встановлення стану сильного душевного хвилювання.

Проведення експертного дослідження, робить висновок Б. В. Романюк, – це процесуальний порядок збору доказів слідчим за допомогою експерта, який самостійно, на підставі постанови слідчого, вивчає необхідні об'єкти, що зібрані у провадженні, для встановлення нових фактичних даних із питань, які перед ним поставлені суб'єктом розслідування [10, с. 144].

Труднощі діагностування фізіологічного афекту та установаження сильного душевного хвилювання були усвідомлені багатьма відомими юристами. Для з'ясування, чи вчинено діяння в стані фізіологічного або паталогічного афекту, думається, слідчим обов'язково треба практикувати призначення експертизи. Питання, яку саме потрібно призначити та провести експертизу – психіатричну чи психологічну – для установаження стану сильного душевного хвилювання серед дослідників нині остаточно не визначено і є предметом багатьох дискусій.

Предметом судово-психіатричної експертизи є визначення психічного стану осіб, щодо яких вона призначена, у конкретні проміжки часу і щодо певних обставин, що мають юридичне значення і цікавлять слідство і суд. Головним завданням судово-психіатричної експертизи є визначення осудності або неосудності особи.

Діагностика психічно хворих людей та осіб, які перебували в момент скоєння злочину в стані тимчасового розладу психіки, належить до компетенції судово-психіатричної експертизи. Тому основним критерієм для призначення психіатричної експертизи є припущення про психічне захворювання чи хворобливе порушення психічної діяльності обвинуваченого. Дослідження психічної діяльності здорових людей не входить до компетенції психіатра, оскільки не належить до галузі його знань. Специфіку ж предмета судово-психологічної експертизи становлять фактичні дані про результати впливу на психічне відображення навколишньої дійсності, регуляцію своєї поведінки під експертним непаталогічних психічних факторів: вікового, ситуаційного, емоційного, особистісного [11, с. 28–30].

Розглядаючи афект як емоційний стан, що є підставою для виникнення стану сильного душевного хвилювання, призначення судово-психіатричної експертизи необхідне в тих випадках, коли є підстави припускати, що особа, яка вчинила злочин, перебувала в стані паталогічного афекту. Необхідність використання спеціальних пізнань для діагностики паталогічного афекту пояснюється тим, що в психіатрії накопичені та можуть використовуватися в експертних цілях дані про різні хворобливі форми психічної діяльності, які мають різноманітну та складну природу.

Питання про наявність чи відсутність фізіологічного афекту як стану нехворобливого характеру не стосується області спеціальних знань експерта-психіатра, і його визначення не входить до наукової компетенції останнього. Це можна пояснити тим, що відповідь на поставлені перед експертом запитання є прерогативою швидше психолога, ніж психіатра, оскільки виконання поставлених завдань потребує спеціальних знань психології людини.

Отже, для встановлення стану сильного душевного хвилювання необхідне послідовне проведення спочатку судово-психіатричної експертизи для діагностики патологічного афекту і лише потім, у випадку, коли експерти зроблять висновок про відсутність патологічного афекту у підекспертного, – судово-психологічної експертизи для встановлення наявності або відсутності фізіологічного афекту.

З метою дотримання засади розумних строків у кримінальному провадженні, поділяючи думки різних науковців, вважаємо, що вирішення експертних питань психологічного змісту стосовно осіб із патологією психіки не може входити й у компетенцію судово-психіатричної експертизи як області використання медичних, а не психологічних знань. Тому наукове вирішення цих питань може бути забезпечено тільки розвитком і застосуванням межової галузі науки – патопсихології [12, с. 17].

Патопсихологія знаходиться на стику двох наук – психіатрії та психології. Тому, на думку Ю. С. Богом'якова, доцільно призначати комплексну психолого-психіатричну експертизу, предметом дослідження якої «... зазвичай є дві групи питань: про психічне здоров'я особи (відповідь на це дає експерт-психіатр) і про індивідуально-психологічні особливості підсудного (компетенція експерта-психолога)» [13, с. 9].

Предметом комплексної психолого-психіатричної експертизи І. А. Кудрявцев визначає переважно «межову» психічну патологію, не виключаючи психічну норму. Він цілком справедливо наголошує, що немає сенсу проводити декілька експертиз із метою дослідження одного й того ж предмета та встановлювати послідовність простих, а згодом комплексних експертиз. Необхідно здійснювати єдину комплексну психолого-психіатричну експертизу, що зможе вирішити питання і патології, і норми [14, с. 82–83].

Слушно зауважують Ю. М. Антонян і С. В. Бородін, що виявлення того чи іншого розладу саме собою не розкриває мотиви злочину й особливості мотиваційного процесу. Тому завжди необхідно знаходити мотиви, але з урахуванням психопатологічних особливостей особи. Іншими словами, недостатньо знати діагноз, а потрібно встано-

вити, як вплинула психопатія чи інший розлад психіки на суб'єктивне формування злочинної поведінки. Тому необхідне комплексне психолого-психіатричне дослідження конкретних осіб [15, с. 169–170].

Підтримуючи зазначені думки вчених, вважаємо, що одним із найефективніших способів установлення стану сильного душевного хвилювання під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, є проведення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи.

Висновки. Використання спеціальних психологічних знань під час провадження досудового розслідування умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання має особливе значення, адже передбачає залучення слідчим до провадження слідчих (розшукових) дій різних спеціалістів та експертів, діяльність яких у кримінальному провадженні є різноманітною. Особливе місце серед застосування спеціальних знань окресленого виду кримінального правопорушення посідає комплексна судова психолого-психіатрична експертиза, основною метою якої є встановлення наявності чи відсутності стану сильного душевного хвилювання як підстави для кваліфікації злочину, передбаченого ст. 116 КК України.

1. Аверянова Т. Б. Криминалистика: учебник / Т. Б. Аверянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов и др.; под ред. проф. Р. С. Белкина. – М., 2000. – 990 с.

2. Юрчишин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук / В. Д. Юрчишин. – Івано-Франківськ, 2007. – 227 с.

3. Щербаковський М. Г. Тактика проведення судових експертиз: лекція для усіх форм навчання / М. Г. Щербаковський. – Х., 2004. – 60 с.

4. Шепітько В. Ю. Довідник слідчого: довідк. видання / В. Ю. Шепітько. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2001. – 208 с.

5. Использование специальных познаний при расследовании преступлений: учеб. пособие / И. Н. Сорокотягин, Ф. В. Глазырин, Н. С. Евдокимов и др.; отв. ред. Ф. В. Глазырин. – Свердловск: УрГУ, 1978. – 80 с.

6. Ситковская О. Д. Новые направления судебно-психологической экспертизы: справочное пособие / О. Д. Ситковская, Л. П. Коньшева, М. М. Коченов. – М.: ООО Юрлитинформ, 2000. – 160 с.

7. Петрухин И. Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе: монография / И. Л. Петрухин. – М.: Юридическая литература, 1964. – 265 с.

8. Надгорний Г. М. Проблема розмежування функцій експерта і спеціаліста / Г. М. Надгорний // Державно-правова реформа в Україні: матер. наук.-практ. конфер. (листопад 1997 р.). – К., 1997. – С. 318–321.

9. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві: монографія / В. Я. Марчак. – Чернівці: Рута, 2005. – 152с.

10. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Б. В. Романюк. – К., 2002. – 222 с.

11. Кудрявцев И. А. Психолого-психиатрическая экспертиза малолетних и несовершеннолетних свидетелей / И. Кудрявцев, М. Морозова // Российская юстиция. – 1995. – № 6. – С. 28–30.

12. Приходько Т. М. Проблеми зменшеної осудності у кримінальному праві / Т. М. Приходько. – Одеса: Маяк, 1998. – 56 с.

13. Богомятков Ю. С. К вопросу об ограниченной вменяемости в теории советского уголовного права / Ю.С. Богомятков // Эффективность борьбы с преступностью и совершенствование законодательства в свете Конституции СССР. – Уфа, 1980. – С. 9–10.

14. Кудрявцев И. А. Судебная психолого-психиатрическая экспертиза / И. А. Кудрявцев. – М.: Юрид. лит., 1988. – 224 с.

15. Антонян Ю. М. Преступность и психические аномалии / Ю. М. Антонян, С. В. Бородин. – М.: Наука, 1987. – 205 с.

Кунтий А. И. Использование специальных психологических знаний при расследовании умышленного убийства совершенного в состоянии сильного душевного волнения

Рассматриваются способы использования специальных психологических знаний на стадии досудебного расследования уголовного производства об умышленном убийстве, которое совершено в состоянии сильного душевного волнения. Исследуется порядок и особенности назначения комплексной психолого-психиатрической экспертизы подозреваемого в совершении данного вида уголовного преступления.

Ключевые слова: специальные знания, умышленное убийство, состояние сильного душевного волнения, комплексная психолого-психиатрическая экспертиза.

Kuntiy A. I. Use of special psychological knowledge during the investigation of premeditated murder committed in the heat of passion

This scientific article describes how to use special psychological knowledge at the preliminary investigation stage of criminal proceedings of a premeditated murder committed in the heat of passion. In particular the grounds and the methods of involvement of a specialist psychologist while crime scene examination, interrogation and investigative experiment in the proceedings of the studied categories of crime, order and features of the initiating of comprehensive psychological-psychiatric examination of suspected in committing of this type of criminal offense.

Key words: premeditated murder, heat of passion state, integrated expertise, specialist, expert, psychological – psychiatric examination.

Стаття надійшла 31 жовтня 2013 р.